

(શ્રી સમયસાર જીવ અધિકારની પૂર્ણતાના ૩૨ કળશ પદ્ધતિના પારાનું પ્રવચન છે.)

સમયસાર પહેલો જીવ અધિકાર. શબ્દ છે જીવઅજીવ અધિકાર નામે પણ ખરેખર એ જીવઅધિકાર છે, જીવનું છે પણ સ્વરૂપ વાસ્તવિક શું છે એ કહ્યું. આ રીતે આ સમયપ્રાભૂત ગ્રંથમાં પહેલાં જીવઅજીવ અધિકાર બે ભેગા લીધા છે. ને આમ તો જીવ અધિકાર છે કળશ ટીકામાં આને જીવ અધિકાર લીધો છે. આ અહીંથી અજીવ અધિકાર છે. અધિકારમાં ટીકાકારે પૂર્વરંગસ્થળ કહ્યું, સંસ્કૃતમાં છે ને, મૂળ સંસ્કૃતમાં આત્મખ્યાતો પૂર્વરંગ: સમાસ: સંસ્કૃતમાં છેલ્લો શબ્દ છે.

જીવઅજીવ અધિકારમાં જીવનો પૂર્વરંગસ્થળ જીવનું વાસ્તવિક આનંદ પૂર્ણસ્વરૂપ જ્ઞાયકભાવ, એ વાસ્તવિક જીવનું સ્વરૂપ એનું અહીંયા વર્ણન કર્યું-ટીકાકારે એમ લીધું છે ને રંગસ્થળ પામ્યા છે. પૂર્વ રંગસ્થળ સમાપ્ત ટીકાકારે અમૃતચંદ્રાર્યે. અહીં ટીકાકારનો એવો આશય છે કે આ ગ્રંથને અલંકારથી નાટકરૂપે વર્ણવ્યો છે. નાટકમાં પહેલાં રંગભૂમિ રચવામાં આવે છે. જોયું, આ રંગ કીધું ને ? પાઠમાં છે ને અહીં સંસ્કૃત પૂર્વરંગ, રંગભૂમિ રચવામાં આવે છે જમીન. જ્યાં આગળ નાય કરવો હોય એવી રંગભૂમિ અખાડો કહે છે ને અત્યારે “ ત્યાં જોનારા નાયક અને સભા હોય છે ” જોનારા નાયક સમકિતી અને સભા મિથ્યાદૈષ્ટિની હોય છે વિગેરે. નાટક કરનારા હોય છે ત્રીજા, જેઓ અનેક સ્વાંગ ધારે છે તથા શૃંગારાદિક આઠ રસનું રૂપ વર્ણવે છે. શૃંગાર (આદિ) આઠ રસ છે ને એનું વર્ણન નાટકમાં આવે છે. ત્યાં શૃંગાર, હાસ્ય, રૌદ્ર, ક્રુષ્ણા, વીર, ભયાનક, ભિભત્સ અને અદ્ભૂત એ આઠ રસ છે એ લૌકિક રસ છે.

બાકી તો ઉતાર્યા છે આઠ બનારસીદાસે લોકોત્તરમાં ઉતાર્યા છે પણ અહીં આ લૌકિકમાં અહીં શાંત રસ સિદ્ધ કરવો છે. શાંત શાંત શાંત એ અપેક્ષાએ લૌકિક છે, નાટકમાં તેમનો જ અધિકાર છે, નવમો શાંત રસ એ અલૌકિક છે. વીતરાગભાવ એવો શાંત રસ આત્માનો, એ અલૌકિક છે, જે શાંત સ્વભાવ જે ત્રિકાળી ભગવાન આત્મા જિનબિંબ, શાંતબિંબ એનો આશ્રય લઈને પરિણમનમાં શાંત-શાંત અકષાય સ્વભાવ વીતરાગ પરિણમન એને અહીંયા શાંતરસ કહે છે, એ શાંતરસ એ આનંદરસ એ સ્વરૂપરસ, એ અદ્ભૂતરસ એને પદ્ધતિ અનેક પ્રકારે ઉતાર્યા છે.

તે અલૌકિક છે નૃત્યમાં તેનો અધિકાર નથી, નાટકના અધિકારમાં શાંતરસનો અધિકાર નથી.

નાટક હોય છે ને ? ઘણાં જોયા છે ને નાટક અમે નાની ઉંમરમાં એમાં પહેલો નારદ આવે નારદ, નાટકમાં “બ્રહ્મા સુત હું નારદ કહાવું, જ્યાં હોય સંપ ત્યાં કુસંપ કરાવું” એવું આવે મોઢા આગળ. પાટણીજી ! નાટકેય જોયા છે બધુ ઘણું દુકાનના ધંધા હતા તે વેપાર કરવા જતા માલ લેવા, રાત્રે નવરાશ હોય નાટકમાં જઈએ પણ એ વખતે એ વૈરાગ્યના નાટક હતા હોં. આ નારદ આવે આમ કરીને જ્યાં કુસંપ હોય ત્યાં સંપ કરાવું એવો હું નારદ છું એમ કહે છે. અહીં તો જ્યાં સંપ હોય એનો નાશ કરાવીને શાંત રસ પ્રગટ કરાવું. આહાહા ! એવો આમાં અધિકાર છે.

આ રસોના સ્થાયીભાવ એ રસોની વ્યાખ્યા છે, સાત્ત્વિક ભાવ. અનુભાવીક ભાવ, વ્યભિચારી ભાવ અને તેમની દૈષ્ટિ આદિનું વર્ણન રસ ગ્રંથમાં છે ત્યાંથી જાણવું, અહીં એનું કામ નથી.

સામાન્યપણે રસનું એ સ્વરૂપ છે, કે જ્ઞાનમાં જે જ્ઞેય આવ્યું, હવે આ રસ છે, જ્ઞાનમાં જે જ્ઞેય આવ્યું, ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, એમાં જે કાંઈ જ્ઞેય આવ્યું, સમુચ્ચય વાત છે, તેમાં જ્ઞાન તદાકાર થયું, તેમાં પુરુષનો ભાવ લીન થઈ જાય, અને અન્ય ઈચ્છા ન રહે તે રસ છે. એ સમુચ્ચયની વાત છે આઠેય રસની. શૃંગારરસ આદિ હોય પણ જે જ્ઞાનમાં એ આવ્યું અને તેમાં લીન થઈ ગયો અને બીજા ભાવની ઈચ્છા ન રહી એનું નામ અહીંયા રસ કહેવામાં આવે છે. આઠ રસનું રૂપ નૃત્યમાં નૃત્ય કરનારા બતાવે છે. અહીં તેનું વર્ણન કરતાં કવીશ્વર જ્યારે અન્ય રસને અન્ય રસની સમાન કરીને પણ વર્ણન કરે છે ત્યારે અન્ય રસનો અન્ય રસ અંગભૂત થવાથી તથા અન્ય ભાવ રસોનો અંગ હોવાથી રસવત-રસવત આદિ અલંકારથી તેને નૃત્યના રૂપે વર્ણવવામાં આવે છે.

આંહી પ્રથમ રંગભૂમિ સ્થળ (કહ્યું,) ત્યાં જોનારા તો સમ્યર્ઘેષ્ટિ પુરુષ છે. જીવ અને અજીવમાં જીવનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ જ્ઞાતાદેષ્ટા કહ્યું, ક્રમબદ્ધમાં એ આવ્યું ને ? ક્રમબદ્ધ, દરેક જીવની પર્યાય ક્રમબદ્ધ છે. જે સમયે જે થાય તે તે સમયે ક્રમબદ્ધ (થાય) તેને ક્રમમાં. હવે ત્યાં પણ વર્ણન કર્યું ક્રમબદ્ધમાં અકર્તાપણાનું. અકર્તા જે કાંઈ થાય તે કાર્યનો કર્તા નહીં. ત્યારે એનો અર્થ ઈ થયો કે જ્ઞાતાદેષ્ટા થયો. ક્રમબદ્ધની પર્યાયમાં જ્ઞાતાદેષ્ટા, કેમ કે કોઈપણ વાક્ય વીતરાગનું છે, તેનું તાત્પર્ય તો વીતરાગતા છે, તો ક્રમબદ્ધમાં તાત્પર્ય વીતરાગતા છે, ક્રમબદ્ધનો નિર્ણય જ્યાં થાય છે ત્યાં જ્ઞાતાદેષ્ટા થઈ જાય છે, આવી વાત છે. અને જ્ઞાતાદેષ્ટા થતાં, જે શાસ્ત્રનું તાત્પર્ય વીતરાગતા તે ત્યાં પ્રગટ થાય છે. અને તે વીતરાગતા પ્રગટ થાય તે પહેલેથી આવી ગયું કે એ સ્વ ત્રિકાળી દ્રવ્ય છે તેને આશ્રયે થાય. એટલે ક્રમબદ્ધના નિર્ણયમાં પણ જ્ઞાતાનો નિર્ણય થવો તે તેનું તાત્પર્ય છે. આહાહાહા ! આવી વાત છે.

એ અહીં કહે છે. જોનારા સમ્યર્ઘેષ્ટિ પુરુષ છે જ્ઞાતાદેષ્ટા છે એમ કહે છે. સ્વાંગ અનેક પ્રકારના આવે પણ જોનારા સમ્યર્ઘેષ્ટિ તેને જાણનાર દેખનાર તરીકે દેખે જાણે છે. અજીવનો રંગસ્થળ આવે, કર્તાકર્મનો આવે, પણ તેમાં એણે એ બધામાંથી જાણનાર દેખનાર એવા ભાવને જાણે છે. સમ્યર્ઘેષ્ટિ ગમે તેવા પ્રસંગમાં હો, ગમે તેવા કર્તા કર્મ, અજીવ આદિ આસ્રવ બંધ આદિ કાળમાં હો. એ પોતે જ્ઞાતાદેષ્ટા તરીકે સમ્યર્ઘેષ્ટિ તે સ્વાંગને જાણે છે. બંધના સ્વાંગને પણ જાણે, મોક્ષના સ્વાંગને પણ જાણે. જોનારા સમ્યર્ઘેષ્ટિ છે. ઓહોહો ! ત્યાં સમ્યર્ઘેષ્ટિ પુરુષ જોનારા છે.

એટલે કે જે કોઈપણ સ્વાંગ અજીવનો હોય, આસ્રવનો, બંધનો, મોક્ષનો હોય તેને તો ધર્મી સમ્યક્દષ્ટિ જીવ, રાગાદિનો ભાવ આવે પણ સમ્યક્દષ્ટિ જીવ તેને જોનાર છે. એ જોનાર છે તે જ ખરેખર નાયક છે. સમજાણું પહેલાં કહ્યું હતું ને જોનારા નાયક, છે ને પહેલાં ? અને સભા છે મિથ્યાદષ્ટિની, હૈં ? છે ને એમાં આવી ગયું ! અહીં આવી ગયું જુઓને, તેમજ બીજા મિથ્યાદષ્ટિ પુરુષોની સભા છે, ત્યાં સભા શબ્દ લીધો 'તો ને પહેલો એનો અહીં ખુલાસો કરી નાખ્યો.

પહેલાં હતું ને જોનારા નાયક અને સભા હોય બે વાત. એ જોનારા સમ્યક્દષ્ટિ એમ ન્યાં ખુલાસો કર્યો. ભાઈ હિંમતભાઈ ! જોનારા નાયક અને સભા. એનો અહીંયા ખુલાસો કર્યો, કે જોનારા સમ્યક્દષ્ટિ અને સભા મિથ્યાદષ્ટિની, તેમને બતાવે છે. સમ્યક્દષ્ટિ વાસ્તવિક સ્વાંગના જોનારા ને દેખનારા છે, એ મિથ્યાદષ્ટિની સભા છે તેને બતાવે છે. તેથી લીધું હતું ને અપ્રતિબુદ્ધ શિષ્યને ગુરુ સમજાવે છે. અહીં સમ્યક્દષ્ટિ જીવ લીધો છે, શરૂઆતથી વાત લીધી છે. નૃત્ય કરનારા જીવઅજીવ પદાર્થ છે જીવ અને અજીવ બે,—બે નૃત્ય કરનારા, બદલનારા—પરિણમનારા પોતપોતાની અવસ્થાએ ત્યાં પરિણમનારા ત્યાં બે પદાર્થ છે. અને બંનેનું એકરૂપ. એવો સ્વાંગ આવે છે. જીવમાં પણ રાગ અને શરીર એનાં ભેગાં એવો સ્વાંગ આવે છે. કર્તા—કર્મપણું. પર કાર્ય અને જીવ કર્તા, રાગ કાર્ય અને જીવ કર્તા એવો સ્વાંગ આવે છે. આદિ તેમના સ્વાંગ છે તેમાં તેઓ પરસ્પર અનેકરૂપ થાય છે. આઠ રસરૂપ થઈ પરિણમે છે તે નૃત્ય છે. ત્યાં સમ્યક્દષ્ટિ જોનાર જીવઅજીવના ભિન્ન સ્વરૂપને જાણે છે. આ વાત છે આંહી. ભલે કહે છે કર્તા કર્મનો સ્વાંગ આવે, રાગ કાર્ય અને આત્મા કર્તા એવો સ્વાંગ આવે છે. જીવની સાથે રાગનો—અજીવના સંબંધનો સ્વાંગ આવે બેને જુદા જાણે છે, ધર્મી જીવ, સમ્યક્દષ્ટિ જીવ, ભિન્ન સ્વરૂપને જાણે છે. આંહી વજન અહીં છે. રાગ સમ્યક્દષ્ટિને પણ આવે, આસ્રવ આવે પણ તે સ્વાંગને આત્માથી ભિન્ન જાણે છે. સમજાણું કાંઈ ? તે તો આ સર્વ સ્વાંગોને કર્મકૃત જાણી અજીવપણું અંદર આ દેખાય, રાગ દેખાય, એ બધું કર્મકૃત જાણી શાંત રસમાં મગ્ન છે. ચાહે તો જીવમાં રાગ આવે, દ્વેષ આવે, વિષયની વાસના આવે, દયા દાનનાં વિકલ્પ આવે તેને સમ્યક્દષ્ટિ જીવ શાંતરસમાં રહીને જાણે છે. ભારે નાટકની ઉપમાથી કહ્યું ને ? રંગભૂમિ સ્થળ કહ્યું. એ સ્વાંગોને કર્મકૃત જાણી શાંતરસમાં મગ્ન છે. રાગાદિ દયા, દાન ને કામક્રોધનાં વિકલ્પો આવે, પણ તે બધો કર્મકૃત સ્વાંગ છે, મારો સ્વાંગ નહીં. હું તો જ્ઞાયક સ્વરૂપ છું. એવી એકાગ્રતામાં શાંત રસમાં રહી અને કર્મકૃત ભાવોને જાણે છે. આવી વાત છે. અજબ છે વાતું.

જ્યાં હોય રાગ અને દ્વેષના ભાવ એવા સ્વાંગને પણ સમકિતી, કર્મકૃત જાણીને, રાગને તે કર્મકૃત છે એમ જાણીને, પણ રહે છે શેમાં ? એ પોતાની શ્રદ્ધા, જ્ઞાન અને શાંતિમાં, આવી વાત છે. “સર્વ સ્વાંગોને કર્મકૃત જાણી શાંત રસમાં જ મગ્ન છે” ભગવાન આત્મા આનંદ ને શાંત રસનો પિંડ પ્રભુ એકલો જ્ઞાયક ને આનંદ એવો ભગવાન આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદ, એનું જેને સમ્યક પ્રતીત ભાન થયું અનુભવમાં, એ જીવ તો રાગાદિ આવે કર્મકૃત આવે અજીવનો સંયોગ દેખાય એ રાગ એ ખરેખર તો અજીવ છે, આત્માનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું. ને હવે વર્ણવશે કે આ આમાં નથી, આ આમાં નથી, અજીવ નથી, રાગ નથી, શરીર નથી, વાણી નથી, ગુણસ્થાન નથી, માર્ગશા સ્થાન નથી, એમ એ અજીવનું વર્ણન, જીવમાં આ નથી, એમ કરીને એનું વર્ણન કરશે. આહાહાહા !

પહેલાં જીવનું વર્ણન કરતાં એમ કહ્યું ભગવાન આત્મા જ્ઞાયક છે, આનંદ છે, શાંત છે, વીતરાગ છે એવું એનું સ્વરૂપ છે, એમ કરીને જીવની વિધિથી વાત કરી. હવે નિષેધથી (વાત) કરશે કે ભગવાન આત્મામાં રાગ નથી, માર્ગણાસ્થાન નથી, ગુણસ્થાન નથી, વિકાર એના સ્વરૂપમાં નથી, એમ જીવ સ્વરૂપ ભગવાન આત્મા એમાં આ નથી એમ વર્ણવીને એનો નિષેધ કરશે. આહાહાહા !

મિથ્યાદૈષ્ટિ જીવ મિથ્યાદૈષ્ટિ, જીવઅજીવનો ભેદ નથી જાણતાં. શરીર જડ છે, અંદર દયા દાનના રાગ આવે હિંસા, જૂઠું, વિષયનો રાગ આવે, એ ખરેખર તો અચેતન જડ છે, એમ મિથ્યાદૈષ્ટિ જાણતા નથી. એ તો એમ જાણે છે કે આ રાગ મારો છે, પુણ્યના ભાવ મારા છે. શરીર મારું છે એમ મિથ્યાદૈષ્ટિ જીવ ને અજીવનો ભેદ જાણતા નથી. બેયને અભેદ તરીકે માને છે. આહાહાહા ! આકરી વાતું આવી બહુ.

ધર્મ એવી ચીજ ઝીણી છે, કે જ્યાં આત્મા જ્ઞાયક સ્વરૂપ એવું જ્યાં ભાન થયું, પછી એને પર્યાયમાં રાગાદિ આવે, અજીવનો સંયોગ ચક્રવર્તીના પદ જેવોય આવે પણ એ બધાને પોતાના જ્ઞાન સ્વભાવમાં રહી એટલે શાંત રસમાં રહી જાણે. “મિથ્યાદૈષ્ટિ જીવ અજીવનો ભેદ નથી જાણતા” અજ્ઞાની, જ્ઞાયક ભાવમાં રાગ છે એ મારો છે એમ અજ્ઞાની માને છે. એ આવી ગયું ને આપણે, એ ભાવકનો ભાવ છે, સ્વભાવનો એ ભાવ નથી. પર્યાયમાં થાય પણ એ સ્વભાવભાવ નથી, શુભ અશુભ રાગ એ કર્મકૃત છે, એમ આવ્યુંને અહીંયા ત્યાં ભાવકનો ભાવ છે એમ આવ્યું હતું. એમ ધર્મી જીવ એમ જાણે છે કે મારો તો સ્વભાવ જાણનાર શાંત રસમાં રહેવું એ છે. એ રાગાદિ ભાવ અજીવ છે, એ મારી ચીજ નથી. મિથ્યાદૈષ્ટિ એ અજીવકૃત ભાવને પોતાનો માની, મિથ્યાદૈષ્ટિપણાને અશાંત સ્વભાવને સેવે છે. આહાહાહા !

‘જેથી તે સ્વાંગોને સાચા જાણી એમાં લીન થઈ જાય છે’. ભગવાન આત્મા જ્ઞાયક ચૈતન્યજયોત સ્વરૂપ પ્રભુ એમાં રાગ અને પુણ્યઆદિ પાપના ભાવ આવતાં અજ્ઞાની મારાં છે એમ લીન થઈ જાય છે એમાં. આવો ફેર છે. અજ્ઞાનીને એ વિષયવાસના મારી છે અને મને મજા પડે છે એમ અજ્ઞાની માને છે. જ્ઞાનીને એ રાગ આવે તેને પૃથક્ જાણી જ્ઞાનનું સ્વરૂપ મારું ભિન્ન પૃથક્ છે, એમાં જ્ઞાનમાં રહીને એને જાણે છે, અજ્ઞાની રાગ માં રહીને રાગ મારો છે એમ જાણે છે. આવું છે. ધર્મનું સ્વરૂપ ઝીણું બહુ બાપુ. આહાહાહા ! આંહી તો સમ્યદૈષ્ટિ અને મિથ્યાદૈષ્ટિ બે નો આંતરો બતાવ્યો છે.

સમ્યદૈષ્ટિ જીવ પોતાના સ્વરૂપને, જાણન દેખન આનંદસ્વરૂપ જાણતો પોતાની શાંતિની પર્યાયમાં રહે છે. અજ્ઞાની એ રાગાદિને મારો સ્વાંગ છે, મારું સ્વરૂપ છે એમ માનીને મિથ્યાદૈષ્ટિના આકુળતાના અશાંત ભાવમાં તે રહે છે. તેમને રાગાદિ પુણ્યાદિ શરીરાદિનો સ્વાંગ એ અજીવ છે, એ ભગવાન આત્માનો પહેરવેશ નથી, એનો એ ભેખ નથી. એમ જ્ઞાની જાણતો “અજ્ઞાનીને એ બતાવે છે” “તેમને સમ્યદૈષ્ટિ યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી” જોયું અહીં તો સમ્યદૈષ્ટિથી જ વાત શરૂ કરી. આહાહાહા !

જે કોઈ આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ અને અતીન્દ્રિય જ્ઞાનાદિ ગુણનો પિંડ પ્રભુ, એમાં જેનું પોતાનું સ્વરૂપ છે એમ અનુભવ્યું છે અને રાગાદિ ભાવ તે મારા સ્વરૂપમાં નથી એમ જે

ધર્મી સમ્યગ્દષ્ટિએ જાણ્યું છે, એ પોતે પરને જાણતો પોતામાં રહેતો, શાંત રસમાં રહે છે. અજ્ઞાની એ સ્વાંગને પોતાના માની અને મિથ્યાદષ્ટિ (થતો) એટલે અશાંતિમાં રહે છે. તેમને સમ્યગ્દષ્ટિ યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી તેમનો ભ્રમ મટાડી, આહાહાહા ! (શ્રોતા:- સમ્યગ્દષ્ટિથી ભ્રમ જાય ?) એ તો આમ શૈલી લીધી છે એને બતાવનાર કોણ ? કે આ, એમ. અજ્ઞાની એ રાગ અને અજીવ શરીર કર્મ આદિ આત્માના ચૈતન્યના સ્વાંગ માને છે એને જ્ઞાની સમજાવે છે. ભાઈ ! તારો સ્વાંગ એ નહીં, તારો સ્વાંગ તો આનંદ અને શાંતિ પ્રગટે, તે તારો સ્વાંગ છે. રાગ અને પુણ્યના પરિણામ અને શરીર ને કર્મનો યોગ એ બધું તારું સ્વરૂપ નહીં, એ તારામાં નહીં, તું તેમાં નહીં, આ તો અંતરની ધીરી વાતો છે ભાઈ. તેને સમ્યગ્દષ્ટિ યથાર્થ સ્વરૂપ બતાવી, તેમનો ભ્રમ મટાડી, શાંતરસમાં તેમને લીન કરી, ૩૮ ગાથામાં એ આવ્યું 'ને અજ્ઞાની હતો એને ગુરુએ સમજાવ્યો ત્યારે એ સમજી ગયો અને સમ્યગ્દર્શન જ્ઞાન ચારિત્ર થયું સમ્યગ્દષ્ટિ. તેની સૂચનારૂપે રંગભૂમિના અંતમાં આચાર્યે મજ્જન્તુ, આ શ્લોક રચ્યો. આહાહાહા !

સમ્યગ્દષ્ટિ બતાવે છે ત્યારે કહે છે કે અરે ! જીવો આવો જે આનંદનો સાગર ભગવાન, ત્યાં જઈને ત્યાં રમને ત્યાં આવી જા ને અંદરમાં. સર્વ જીવો આવી જાવને પ્રભુ એમ કહે છે, ભલે ત્યાં ભવ્ય લીધા છે ટીકામાં, અધ્યાત્મ તરંગિણીમાં ભવ્ય લીધા છે, સમસ્ત જીવમાં. આ આત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો સાગર પ્રભુ, અતીન્દ્રિય આનંદનો નાથ, અતીન્દ્રિય શાંત સ્વરૂપ ત્યાં સર્વ જીવો આવી જાવને અંદર, એમ કહે છે. જુઓ ! આ અધિકાર પૂર્ણનો અધિકાર આ. જીવના અધિકારની પૂર્ણતા અને બીજાને સમજાવીને પણ એને પૂર્ણ અધિકાર થયો જીવનો. ત્યારે એ અધિકાર સમાપ્ત થાય છે. સમજાણું કાંઈ ?

જીવનો અધિકાર એટલે એ રાગ ને પુણ્ય ને શરીર એ એનો અધિકાર નથી, એ એનો સ્વામી નથી એ એના અધિકારમાં નથી. એના અધિકારમાં તો જ્ઞાન દર્શન આનંદ અને શાંતિ એ એના અધિકારના તાબામાં છે. એ અધિકાર જે સમજતા નથી ! જીવનો જે સ્વરૂપનો અધિકાર છે તેને તે જાણતા નથી અને અધિકાર બહારના ભાવને એ પોતાના જીવના અધિકારમાં માને છે. એને સમ્યગ્દષ્ટિ કહે છે. ભગવંત તારો સ્વાંગ એ રાગ ને પુણ્ય ને શરીર એ તારો સ્વાંગ નહીં. તું તો જાણક સ્વભાવી આનંદ સ્વભાવી એની પર્યાયમાં પણ જાણક અને શાંતરસ આવે એ તારું સ્વરૂપ છે. એમ કહીને ઓલો સમજી જાય છે. (એ) એમ કહે છે. અહીંયા તો આડત્રીસમાં પણ એ લીધું ને ? આહાહાહા !

લીન કરી, જોયું તેમને લીન કરી નાખે છે. કરે છે એટલે શું ? લીન થાય છે. ભારે મારગ ભાઈ, ધર્મ એ કોઈ દયા દાન વ્રતના પરિણામ એ કોઈ ધર્મ નથી. (શ્રોતા:- એ ક્યાં લખ્યું છે ?) એ આમાં આ લખ્યું ને અજીવ, એ અજીવનો સ્વાંગ છે. એ હવે કહેશે. ભગવાન આત્માના સ્વાંગમાં એ ન આવે જ્ઞાયક સ્વરૂપ માં (શ્રોતા:- પર્યાયમાં આવે ને ?) પર્યાયનો સ્વાંગ એ એનો નહીં, દ્રવ્યનો સ્વભાવ જેણે જાણ્યો એણે, રાગ સ્વાંગ મારો પર્યાયમાં એ પણ મારો સ્વાંગ (છે એમ) નહીં. આહાહાહા !

“શાંત રસમાં તેમને લીન કરી” એને ઉપદેશ આપ્યો એ અપેક્ષાએ આમ બાકી લીન તો એ પોતે થાય છે. ભાષા તો એમ (આવે ને) શાંત રસમાં તેમને લીન કરી, શાંત રસમાં તેમને

લીન કરી, સમ્યર્ઘ્ષ્ટિ બનાવે છે. ભાષા એવી છે ને ? નિમિત્તથી કથન છે. એટલે કે જે આત્મા આનંદનો નાથ પ્રભુ એવું જેને બતાવ્યું, એ જાણનાર આનંદના નાથમાં સમાઈ જાય છે અંદર, રાગથી ખસીને સ્વરૂપમાં આવી જાય છે એને સમકિતીએ જણાવ્યું હતું માટે એને સમકિત બનાવ્યું એને લીન કર્યો. આહાહાહા ! સમજાણું કાંઈ ? વાતું આવી છે બહુ ભાઈ.

“મજ્જન્તુ” ઇત્યાદિ શ્લોક કીધું ને ? અરે ભગવંત ! ચૈતન્ય સ્વરૂપ આત્મા શુદ્ધ ચૈતન્ય જ્યાં જાગૃત થયો તો કહે છે કે હે જીવો તમો ત્યાં આવીને ન્હાવને-સ્નાન કરો ને. અંદર ડૂબકી મારો ને. ભગવાન આત્મા આનંદનો નાથ પ્રભુ, જગતના જીવોને સમ્યર્ઘ્ષ્ટિ કહે છે, અહીંયા આચાર્ય કહેતા હતા પણ અહીં આટલું લીધું છે, કે પુણ્ય ને પાપના ભાવ ને અજીવના પ્રેમમાં પડ્યો પ્રભુ તું એ તારું સ્વરૂપ નહીં, એ તો દુઃખનું સ્વરૂપ, એ તો અજીવનું સ્વરૂપ. આ બાજુમાં ભગવાન આનંદનો નાથ એ અતીન્દ્રિય આનંદનું જ્ઞાન કરીને ન્યાં ઠરને, રાગમાં ઠરવું છોડી દે ને પ્રભુ. એમ સમ્યર્ઘ્ષ્ટિ બીજાને આ પ્રમાણે બોધ આપીને લીન કરે છે, એમ કહે છે ને ? સમ્યર્ઘ્ષ્ટિ બનાવે છે. ઓલો બન્યો એટલે આને બનાવે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહા !

આમાં શું કરવું હાથ આવે નહીં બહારનું કાંઈ કરવાનું હાથ આવે નહીં આમાં. વ્રત પાળવા કે “ઈચ્છામિ પરિક્રમણું ઈરિયા વહિયા ગમણા ગમણે” એ તો બધો વિકલ્પ રાગ છે. એ વિકલ્પ છે એ “ઈચ્છામિ અને તસ્સ ઊતરી ને લોગસ્સનો” વિકલ્પ કરે છે એ રાગ છે પ્રભુ તને ખબર નથી. એ રાગ એ તારી ચૈતન્યની જાત નથી, એ કજાત છે એટલે એ અજીવ છે. એમાંથી ખસી અને ચૈતન્ય ભગવાન જ્ઞાન ને આનંદ સ્વરૂપ (છે) ત્યાં જા તને શાંતિ મળશે અને અશાંતિ ટળશે. આવું સ્વરૂપ છે. અજાણ્યા માણસને તો એવું લાગે આ શું કહે છે. એ ધર્મની રીતું બાપા, અલૌકિક છે અલૌકિક. આંહી તો કરે છે ને, બનાવે છે, એમ ભાષા, તેની સૂચનારૂપે રંગભૂમિના અંતમાં મજ્જન્તુ ઇત્યાદિ શ્લોક રચ્યો તે. હવે જીવ અજીવનો સ્વાંગ વર્ણવશે તેની સૂચનારૂપે છે, એવો આશય સૂચિત થાય છે. આ રીતે અહીં સુધી તો રંગભૂમિનું વર્ણન કર્યું, રંગ પહેલી ભૂમિ જીવ એનું વર્ણન કર્યું. આહાહાહા !

નૃત્યક્રુતુહલ તત્ત્વકો મરિયવિ દેખો ધાય

નિજાનંદ રસમેં છકી, આન સબૈ છિટકાય.

નૃત્યના ક્રુતુહલનાં રાગ વિકાર આદિ તત્ત્વોને મરિયવિ મહાકષ્ટને પુરૂષાર્થથી પણ દેખો. મરીને પણ દેખો. રાગને મારી નાખીને, પુરૂષાર્થ કરો, પુરૂષાર્થ, કહે છે. ક્રુતુહલનો નાય રાગ અને વિકારને એવા તત્ત્વોને “મરિયવિ” મારી નાખીને દેખો, નાશ કરીને દેખો. નિજાનંદ રસમેં છકો આત્મા નિજાનંદ પ્રભુ, સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર જિનેશ્વરે કહ્યો એ આ આત્મા નિજાનંદ, નિજ આનંદ સ્વરૂપ પ્રભુ. નિજાનંદ રસમેં છકો, રાગના રસને છોડી દે પ્રભુ, મારી નાખ એને રાગને. જીવતા જીવને જીવતો જો. ચૈતન્ય જીવનથી જીવતો ભગવાન એને જોઈને રાગને મારી નાખીને જો. નિજાનંદ રસમેં છકો, હે પ્રભુ, આત્મા નિજાનંદ આત્મામાં અતીન્દ્રિય આનંદ છે, એમાં છકો, ત્યાં છેલ, રમત કરો. નિજાનંદ રસમેં છકો, ટૂંકી ભાષા. નિજાનંદ પ્રભુ અતીન્દ્રિય આનંદનો સાગર આત્મા. ભગવાન સંતો ને જ્ઞાની ને સમકિતી ને કેવળી બધું આ કહે છે. નિજાનંદ રસમેં છકો બહુ ટૂંકું પણ બહુ ઉચું પરમ સત્ય.

ભગવાન રાગ ને પુણ્ય ને પાપના ભાવ એ દયા, દાન વ્રત ભક્તિના ભાવ પણ રાગ છે, એ દુઃખ છે, આકુળતા છે, એ રસમાં તને રસ આવે છે (તે) છોડી દે. નિજાનંદ પ્રભુ આત્મા ભગવાન તીર્થંકર સર્વજ્ઞદેવે જે જોઈને અનુભવીને પૂર્ણ કર્યો “તે આત્મા તું” નિજાનંદ રસમેં પોતાનો રસેય લીધો ભેગો. શાંત રસ નિજાનંદ રસમેં છકો એટલે શાંત રસમાં રહો, છકો, એમાં ભરપૂર થઈ જાવ. છકી જાવ ભાષા તો બહુ, વસ્તુ તો વસ્તુ કાંઈ બીજી છે બાપા ભાષામાં કંઈ. “નિજાનંદ રસમેં છકો” લીન થાવ “આન સબૈ છિટકાય” અનેરું વિકલ્પ આદિ દયા દાન રાગ આદિના વિકલ્પો એને છોડી દે. આન અનેરું સબૈ છિટકાય, અનેરું સબૈ છિટકાય, ચાહે તો ભગવાનની ભક્તિનો રાગ હો, નમો અરિહંતાણનો વિકલ્પ હો પણ એ રાગ છે પ્રભુ. એને છોડી, “સર્વ છોડી દઈને” નિજાનંદ રસમાં છકી જાવ એમાં લીન થાવ. શું ભાષા ટૂંકી.

આ પ્રમાણે જીવ અજીવ અધિકારમાં એણે એવું લીધું છે, એકલો જીવ અધિકાર ને એકલો અજીવ એમ નહીં. જીવ અજીવ અધિકાર બેય સ્વરૂપ ભેગા કર્યા છે.

પૂર્વરંગ સમાસ થયો. પૂર્વરંગ જીવનો રંગ સ્વાંગ પૂરો કર્યો ત્યાં.

શ્લોક - ૩૩ ઉપરનું પ્રવચન

હવે જીવ દ્રવ્ય ને અજીવ દ્રવ્ય એ બંને એક થઈને અખાડામાં રંગભૂમિમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં શરૂઆતમાં મંગળના આશયથી આચાર્ય, જ્ઞાનનો મહિમા કરે છે. જ્ઞાન એટલે આત્મ સ્વભાવ જ્ઞાન સ્વભાવ તેનો મહિમા કરે છે. સર્વ વસ્તુઓને જાણનારું આ જ્ઞાન છે. ભગવાન આત્માનું જ્ઞાન સ્વને જાણે દ્રવ્યનેય જાણે ગુણનેય જાણે પર્યાયને જાણે રાગનેય જાણે, ને ભિન્ન અજીવનેય જાણે, એ જાણનારું એ જ્ઞાન છે. એ સર્વ સ્વાંગોને સારી રીતે પિછાણે છે. એવું સર્વ સ્વાંગોને પિછાણનારું સમ્યજ્ઞાન પ્રગટ થાય છે. એ કળશ કહે છે લ્યો.

જીવાજીવવિવેકપુષ્કલદશા પ્રત્યાયયત્પાર્ષદાન
આસંસારનિબદ્ધબન્ધનવિધિધ્વંસાદ્વિશુદ્ધં સ્ફુટત્ ।
આત્મારામમનન્તધામ મહસાધ્યક્ષેણ નિત્યોદિતં
ધીરોદાત્તમનાકુલં વિલસતિ જ્ઞાનં મનો હ્રાદયત્ ॥૩૩॥

જ્ઞાન કેવું પ્રગટ થાય છે કે આનંદ લેતું જ પ્રગટ થાય છે. આનંદ અને જ્ઞાન મુખ્ય બે વર્ણન બતાવ્યા છે. જ્ઞાન એટલે જીવ, શુદ્ધ જીવદ્રવ્ય સ્વરૂપ, તે મનને આનંદરૂપ કરતું. અહીં જ્ઞાન કીધુંને એટલે કરતું જીવને આત્મસ્વભાવ તેને મનને એટલે આત્માને આનંદરૂપ કરતું પ્રગટ થાય છે. જ્ઞાન તો એને કહીએ અને જ્ઞાન પ્રગટ થતાં તેને આનંદ ભેગો હોય તેને જ્ઞાન કહીએ. આહાહાહા ! આવી મોટી શરતું છે.

મનો હ્રાદયત્ છે ને મનને આનંદરૂપ કરતું, મનને એટલે મૂળ આત્માને પર્યાયમાં મનને આનંદરૂપ કરતું જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન આત્મા, પ્રગટ થાય છે. કેવું છે તે ? ‘પાર્ષદાન’ જીવ અજીવના સ્વાંગને જોનારા, ‘પાર્ષદાન’ છે ને ? જીવ અજીવના સ્વાંગને જોનારા મહાપુરુષો પાર્ષદાનની વ્યાખ્યા આટલી. પાર્ષદાન એટલે મહાપુરુષ, ગણધરાદિ, છે ઓલામાં ગણધર અર્થ

કર્મો છે. પાર્ષદાન જીવ અજીવના સ્વાંગને જોનારા ગણધરો આદિ મહાપુરુષો “જીવ અજીવ વિવેક પુષ્કળ દશા” જીવ અજીવનો ભેદ દેખનારી, અતિ ઉજ્જવળ નિર્દોષ દૈષ્ટિ વડે. આહાહાહા !

ભગવાન ચૈતન્ય સ્વરૂપ એ જ્ઞાન અને આનંદ સ્વરૂપ છે, એમ બતાવતું અને રાગાદિ શરીરાદિ અજીવ સ્વરૂપ છે એમ જ્ઞાન બતાવતું, ભેદ દેખનારી અતિ ઉજ્જવળ નિર્દોષ દૈષ્ટિ વડે. ચૈતન્ય સ્વભાવની જ્યાં દૈષ્ટિ થઈ ઉજ્જવળ દૈષ્ટિ થઈ, નિર્મળ થઈ. નિજ નિધાનને જોવાની જે દૈષ્ટિ, એ ઉજ્જવળ છે. નિર્દોષ દૈષ્ટિ વડે “પ્રત્યાયત” ભિન્ન દ્રવ્યની પ્રતીતિ ઉપજાવી રહ્યું છે. એ જ્યાં જ્ઞાન અંદરથી રાગથી ભિન્ન પડીને (સમ્યક્) થયું તે આત્માને ભિન્ન દ્રવ્યની પ્રતીતિ ઉપજાવી રહ્યું છે. રાગ ને શરીરથી ભગવાન ભિન્ન છે તેમ એ જ્ઞાન બતાવી રહ્યું છે. આહાહાહા !

“આસંસાર નિબદ્ધ, બંધન, વિધિધ્વંસાત” આ સંસાર એટલે અનાદિ સંસાર એમ ‘આ’ છે ને ? અનાદિ સંસાર જેમનું બંધન દેહ બંધાયું છે, જ્ઞાનાવરણી આદિ કર્મ અને ભાવકર્મ જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મોના નાશથી, ભાવકર્મને દ્રવ્યકર્મના નાશથી, ભગવાન આત્મા આઠેય કર્મથી રહિત અને આઠેય કર્મના નિમિત્તથી થતા ભાવોથી પણ રહિત, એવા શુદ્ધ સ્વભાવને પ્રગટ કરતું જ્ઞાન આનંદ સહિત પ્રગટ થાય છે. ભલે અહીંયા નીચે હો, પણ એ આઠ કર્મ ને ભાવથી ભિન્ન જ છે એ. જેનો જ્ઞાયક સ્વભાવ આનંદ સ્વભાવ, દ્રવ્ય સ્વભાવ એ તો આઠ કર્મથી અને કર્મના નિમિત્તના ભાવકભાવથી અત્યારે ભિન્ન છે. આઠ કર્મ રહિત થઈ જાય ત્યારે સિદ્ધ થાય એ તો વળી પર્યાયની વાત છે. આહાહાહા !

આઠેય કર્મનું અજીવપણું એ જીવદ્રવ્યના સ્વભાવમાં તેનો અભાવ છે. એ આઠેય કર્મથી ભિન્ન ભગવાન અને તેના નિમિત્તે થતા વિપરીત ભાવ, તેનાથી ભિન્ન, તેને નાશ કરતું વિધિ એટલે કર્મ “નિબદ્ધ બંધન વિધિ ધ્વંસાત” એ આઠ કર્મ અને તેના નિમિત્તે થતા વિકારી ભાવો દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ અને ભાવકર્મ બધું, તેના નાશથી વિશુદ્ધ થયું છે. જ્ઞાન એટલે આત્મા. આઠેય કર્મ છે અજીવ એનાથી ભિન્ન ભાવકર્મ છે, વિકૃત એનાથી ભિન્ન, એનું ભાન કરીને તેને નાશ કરતું, છે ને ? ધ્વંસાત્-ધ્વંસાત્ ધ્વંસ કરીને થઈ જાય પણ શૈલી તો આમ જ હોય ને, સ્વભાવ સન્મુખ થાય છે એટલે વિકાર અને કર્મ બેય જુદા પડી જાય છે. એને નાશ કરે છે એમ કહેવામાં આવે છે. આહાહાહા !

“સ્ફુટમ્” સ્ફૂટ થયું થકું. ફૂલની કળી ખીલે તેમ વિકાસ ખીલ્યો છે. કળી જેમ ખીલે, લાખ પાંખડીનું ગુલાબ જેમ ખીલી ઊઠે એમ ભગવાન અનંત ગુણના ગુલાબજળથી પર્યાયમાં ખીલી નીકળ્યો છે. અનંત ગુણોનો વિકાસ થઈ ગયો છે. સમ્યગ્દર્શનમાં પણ અનંત ગુણોનો વિકાસ પર્યાયમાં થઈ ગયો છે. “સર્વ ગુણાંશ તે સમકિત” એમ કીધું છે ને. સ્ફુટમ્’ સ્ફૂટ થયું થકું પ્રગટ થયું થકું એમ-જે શક્તિરૂપે છે. ભગવાન આનંદ ને જ્ઞાન આદિની શક્તિ સ્વભાવના સામર્થ્યરૂપે છે, એ પર્યાયમાં પ્રગટ થયો. આહાહાહા !

વળી તે કેવું છે ? “આત્મ-આરામમ્” જેનું રમવાનું ક્રીડાવન આત્મા છે. જ્ઞાનનું કહે છે કે જે ભગવાન આત્મા રાગ અને અજીવથી જ્યાં ભિન્ન પડ્યો પ્રભુ એટલે અનંતા ગુણો છે તે અંશે બધા ખીલી નીકળે છે, અને તે આત્મારામ, તે આત્મામાં આરામ પામે છે. છે ?

રમવાનું ક્રીડાવન આત્મા જ છે, જેમાં અનંત જ્ઞેયોના આકાર આવી ઝળકે છે. સમજાવે

છે, ઝળકે ઇ ક્યાં અહીં ઝળકે છે પણ અનંત જ્ઞેયોનું જ્ઞાન અહીં થાય છે, એ પોતાના સ્વભાવના સામર્થ્યથી થાય છે, તોપણ પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં જ રમે છે. એ અનંત જ્ઞેયોનું અહીં જ્ઞાન થાય તે પોતે જ્ઞેયોમાં જતો નથી, પોતાના ક્ષેત્રમાં અને પોતાના ભાવમાં એ પોતે રમે છે. અનંત જ્ઞેયોને જાણવા છતાં પોતે પોતાના જ્ઞાનમાં રમે છે. આહાહાહા !

જ્ઞાનસ્વરૂપ ભગવાન પરથી જ્યાં ભિન્ન પડીને ખીલી નીકળ્યો, ત્યારે અનંત જ્ઞેયો જે છે (તેને) પોતાના માન્યા હતા તે છૂટી ગયું. હવે રહ્યું એ છે તેનું અહીં જ્ઞાન થાય, એ મારાં હતા એમ માન્યતા છૂટી ત્યારે તેનું તે સંબંધીનું જ્ઞાન પોતાનું પોતામાંથી ખીલે છે. આહાહાહા !

બહુ શ્લોક ને ટીકા ને ગાથા ને ગજબની વાતું છે. કેટલી ગંભીરતા ભરી છે અંદર. એ બધા જ્ઞેયો જાણવામાં આવે તો પણ પોતે પોતાના સ્વરૂપમાં રમે છે. જેનો અનંતધામ, આત્મઆરામ “અનંતધામ” જેનો પ્રકાશ અનંત છે, ધામ એટલે પ્રકાશ, અનંત છે, અનંત અનંત અનંત પ્રકાશ છે. આહાહાહા !

અધ્યક્ષેણ પ્રત્યક્ષ તેજથી તે નિત્ય ઉદયરૂપ છે, ભગવાન જ્ઞાનસ્વરૂપ જ્યાં પ્રગટયું તો નિત્ય પ્રગટરૂપ જ રહે છે. આહા... કેવળજ્ઞાન થયું કે સમ્યગ્જ્ઞાન થયું એ પ્રગટ જ રહે છે સદા. ‘ધીર’ છે, અચંચળ છે, ચંચળ નથી, “ઉચ્ચ છે અને અનાકુળ છે” ઈચ્છાઓથી રહિત નિરાકુળ છે, ધીર, ઉદાત્ત, અનાકુળ એ ત્રણ વિશેષણો શાંતરૂપ નૃત્યના આભુષણ જાણવા પરિણમનની શોભા જાણવી એ આત્માના પરિણમનની ત્રણ શોભા. એવું જ્ઞાન વિલાસ કરે છે, લ્યો એવો ભગવાન આત્મા, જ્ઞાનની વિલાસની રમતેમાં રમે છે એને આત્મા કહીએ. વિશેષ કહેશે. (શ્રોતા:- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ.)